

Evaluation of the Performance of the Council for Reviewing Books and Text in the Developing the Culture of Critique of Texts and Books of the Humanities Based on Upstream Documents of the Council

Hossein Moghiseh*

Esmail Kavousi, Abdalrahim Rahimi*****

Abstract

The purpose of the present study was to evaluate the performance of the Council for Reviewing Books and Text in the Developing the Culture of critique of texts and books of the humanities, based on upstream documents of the council. Therefore, the combination method was used. The statistical population included all experts and reviewed books in council as well as other institutions and publications in the 1390s. The samples of the study were: I) Almost all articles and critiques, II) 24 experts and practitioners, and III) 10 interviews published in the book of the Re-Reading Council that were selected by purposeful sampling method. A checklist and a questionnaire were used to collect the data. The data were analyzed by chi-square and binomial tests, and qualitative content analysis. The research findings indicated that the council had received an acceptable grade in five criteria of six criteria and had a positive performance. Of course, there were some shortcomings in each of these criteria. Thus, some suggestions were made to improve and enhance the status of the council. It is recommended to redefine the scope of its members

* Department of Cultural Affairs Management, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, hosseinmoghiseh42@gmail.com

** PhD, Department of Cultural Affairs Management, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding author), EKavousy@gmail.com

*** PhD, Department of Cultural Affairs Management, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, arahimi-k@yahoo.com

Date received: 2020-05-11, Date of acceptance: 2020-10-31

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

and take advantage of the advancements in information and communication technologies to disseminate and inform about the activities of the council.

Keywords: Council for Reviewing Books and Text, Culture of Critique, Humanities, Evaluation, Performance

ارزشیابی عملکرد شورای بررسی متون در توسعه فرهنگ نقد متون و کتب علوم انسانی براساس اسناد بالادستی شورا

حسین مقیسه*

اسمعیل کاوسی**، عبدالرحیم رحیمی***

چکیده

هدف پژوهش حاضر ارزشیابی عملکرد شورای بررسی متون در توسعه فرهنگ نقد متون و کتب بود. لذا از روش ترکیبی استفاده شد. جامعه آماری شامل کلیه صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران و نقدهای شورای بررسی متون و همچنین سایر نهادها و نشریات در دهه ۱۳۹۰ بود، که در بخش نقدها، حداکثر ممکن مقالات و کتابهای نقد شده و در بخش صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران، ۲۴ رئیس، عضو و داور گروه‌های ۱۷ گانه شورا و همچنین ۱۰ مصاحبه درج شده در کتاب بازخوانش شورا به روش نمونه‌گیری هدفمند به عنوان نمونه انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها از چک‌لیست بررسی اسنادی، پرسشنامه بازپاسخ و سیاهه یادداشت‌برداری استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از طریق جداول توزیع فراوانی، آزمون‌های کای اسکوئر و دوجمله‌ای و تحلیل محتوای کیفی صورت گرفت. براساس یافته‌ها شورای بررسی متون در ۵ معیار از ۶ معیار ارزشیابی عملکرد خود، نمره قابل قبولی دریافت و عملکرد مثبتی داشته است. البته در هر یک از معیارهای مذکور، کاستی‌هایی نیز وجود داشت و برای بهبود و ارتقاء وضعیت شورا در آنها

* گروه مدیریت امور فرهنگی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران،

hosseinmoghiseh42@gmail.com

** گروه مدیریت امور فرهنگی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،

EKavousy@gmail.com

*** گروه مدیریت امور فرهنگی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران،

arahimi-k@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۱۰

پیشنهاداتی ارائه شد. برای تقویت عملکرد شورا، بازتعریف دامنه اعضاء آن و بهره‌گیری از پیشرفت‌های فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی برای انتشار و اطلاع‌رسانی درباره فعالیت‌های شورا پیشنهاد می‌شود.

کلیدواژه‌ها: شورای بررسی متون، فرهنگ نقد، علوم انسانی، ارزشیابی، عملکرد

۱. مقدمه و بیان مسأله

توسعه و بالندگی جامعه علمی به عوامل مختلفی بستگی دارد. یکی از مهمترین این عوامل شکل‌گیری و نهادینه‌شدن فرهنگ نقد در این جامعه است. در تصدیق این امر Popper (۱۹۷۰: ۵۵) «علم را اساساً انتقادی» و نقد را مرکز شخصیت علمی افراد در نظر گرفته و استدلال می‌کند که پیشرفت علمی فقط با تأیید نظریه‌های علمی موجود بدست نمی‌آید، بلکه این نظریه‌ها باید نقد شده و ابطال‌پذیری آنها بررسی شود (Popper, 2005). براون و استارکی (Brown and Starkey, 2000: 111) نقد را ماشه فرایندهای خلق دانش و یادگیری تلقی می‌کنند. Habermas (cited in Raffnsøe: 2015) نقد و تفکر انتقادی را امری ذاتی و فطری تلقی می‌کند و ارشاد (۱۳۸۶) اظهار می‌کند که نقد از قوی‌ترین محرکها و راه‌های اعتلای آگاهی علمی محسوب می‌شود.

فرهنگ نقد عبارت است از یک کل یکپارچه متشکل از دانش، باور یا نگرش‌ها، هنرها، اخلاقیات، مهارتها، رفتارها و دیگر قابلیت‌های موردنیاز افراد جامعه به طور اعم و جامعه علمی به طور اخص برای تشکیک، تشخیص، تحلیل، افشاء، و خلق مجدد و بازتولید ساختارها و کیفیت‌های ناآشکار و مهم اندیشه‌ها، پدیده‌ها یا رخدادها (حسینی و کشاورز، ۱۳۹۶).

شکل‌گیری و نهادینه‌شدن فرهنگ نقد خود معلول اقدامات مختلفی مانند شناسایی موانع نقد و تلاش برای رفع آنها، استفاده از محرک‌ها و مشوق‌های مختلف برای نقادی و نقد و غیره است. یکی از اقدامات مهم در این زمینه، تأسیس نهادهای مرتبط و برنامه‌ریزی و فعالیت‌های هدفمند آنها است. در این راستا، شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی در سال ۱۳۷۴ تأسیس شد. شورایی که براساس اسناد بالادستی آن، (برنامه‌ها، اهداف و رویکردهای شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی)، مهمترین اهداف آن شامل الف) نقد متون درسی و کمک درسی دانشگاه‌ها، ب) رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی، پ) توسعه فرهنگ نقد در جامعه علمی، ت) تقویت جایگاه علوم انسانی، ث)

اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، پیشنهاد تاسیس دروس و دوره‌های جدید علوم انسانی و ج) ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی در بخش‌های متون درسی، نشریات علمی و پژوهشی و روش‌های تدریس است (حسینی، ۱۳۹۳).

شورای بررسی متون طی بیش از دو دهه فعالیت خود تلاش کرده است در شکل‌گیری فرهنگ نقد در جامعه علمی نقش بارزی داشته باشد. اما اینکه تا چه حد در این امر موفق بوده، موضوعی است که کمتر بررسی شده و نیازمند بررسی علمی است. به بیانی دقیق‌تر، تنها پژوهش مرتبط با عملکرد شورای بررسی متون با عنوان آسیب‌شناسی نقد علوم انسانی (نمونه مورد مطالعه: داوران شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی) توسط حسینی (۱۳۹۶) انجام شده است. براساس یافته‌های این پژوهش، مهمترین آسیب‌های نقد کتب علوم انسانی در شورای مذکور مربوط به کارکرد ساختاری گروه‌ها از قبیل ناکامل بودن جامعیت گروه‌ها؛ عدم شناسایی استادان توانمند در سطح کشور و نقص در حلقه داوران است. یافته‌های این پژوهش اگرچه قابل استناد بوده و علمی است، اما نشان‌دهنده وضعیت کامل و کلی عملکرد شورای بررسی متون نیست. بنابراین پرسش اصلی این پژوهش این است که شورای بررسی متون و کتب تا چه اندازه در توسعه فرهنگ نقد متون و کتب علوم انسانی در دانشگاه‌ها موثر بوده است؟

بررسی و پاسخگویی به سؤال فوق و تعیین اثرگذاری شورای بررسی متون نیازمند ارزشیابی عملکرد آن است. ارزشیابی عبارت است از فرایند تعیین کردن، بدست آوردن و فراهم ساختن اطلاعات توصیفی و قضاوتی در مورد ارزش و مطلوبیت اهداف، طرح‌ها، اجرا و نتایج به منظور هدایت تصمیم‌گیری، خدمت به نیازهای پاسخگویی و درک بیشتر از پدیده‌های موردبررسی (استافل‌بیم، ۱۳۸۶).

در زمینه ارزشیابی، رویکردهای مختلفی وجود دارد که می‌توان آنها را به رویکردهای هدف‌گرا، مدیریت‌گرا، هدف آزاد، مبتنی بر نظر خبرگان، اعتبارسنجی، مبتنی بر مدافعه، اجرای عمل و طبیعت‌گرایانه و مشارکتی تقسیم‌بندی کرد (بازرگان، ۱۳۹۳). براساس رویکردهای مختلف ارزشیابی، الگوهای ارزشیابی مختلفی نیز برای آن ارائه شده است که از مهمترین آنها می‌توان به الگوی هدف‌محور تایلر، الگوی اسکریون، الگوی کرک‌پاتریک (The Kirkpatrick model)، الگوی سیپ (CIPP)، الگوی سیرو (CIRO)، الگوی برگشت سرمایه (Return On Investment)، الگوی انجمن انسانی آمریکا (The American Humane Association)، الگوی V، چارچوب عمومی Parry, and Berdie اشاره کرد. الگوهایی

که هر یک از آنها بر بعد خاصی از برنامه توجه داشته و دیگر ابعاد و زوایای برنامه را نادیده می‌گیرند.

متناسب با مطالب فوق، تعیین عملکرد شورای بررسی متون و اثرگذاری آن بر توسعه فرهنگ نقد نیازمند ارزشیابی آن است. براین اساس در این پژوهش با استفاده از رویکرد هدف‌گرا و الگوی هدف‌محور، عملکرد شورای بررسی متون در محورهای زیر (که همان اهداف پژوهش بودند) مورد بررسی قرار گرفت:

۱. رشد نقد متون درسی و کمک درسی دانشگاه‌ها.
۲. رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی
۳. شناسایی عملکرد شورای بررسی متون سبب توسعه فرهنگ نقد در جامعه علمی.
۴. تقویت جایگاه علوم انسانی.
۵. اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، پیشنهاد تاسیس دروس و دوره‌های جدید علوم انسانی.
۶. ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی در بخش‌های متون درسی، نشریات علمی و پژوهشی و روش‌های تدریس

۲. روش‌شناسی پژوهش

متناسب با اهداف و سؤالات، و همچنین نوع داده‌ها و اطلاعات مورد بررسی (کمی برای هدف/سؤال اول و کیفی برای هدف/سؤالات دیگر) در این پژوهش از روش پژوهش ترکیبی استفاده شد. پژوهش ترکیبی پژوهشی است که در آن با هدف درک بهتر موضوع از تلفیقی از روشهای کمی و کیفی با هم استفاده می‌شود (Tashakkori and Teddlie, 1998; 2010; کیامنش، ۱۳۸۸). روش ترکیبی انواع سه‌گانه اکتشافی (ابتدا پژوهش کیفی و سپس کمی)، تأییدی (ابتدا پژوهش کمی و سپس کیفی) و لانه کرده یا همزمان را دربر می‌گیرد. در این پژوهش از روش همزمان یا لانه‌کرده استفاده شد. البته متناسب با اهداف/سؤالات پژوهش، روش استفاده شده به شرح زیر بود:

- **سؤال اول:** در این سؤال، به دلیل ماهیت کمی داده‌های موردنیاز، از تحلیل محتوای کمی استفاده شد. تحلیل محتوا عبارت است از تحلیل علمی و معناشناسی پیامهای ارتباطی، سیاسی و غیره که در آن محتوا از طریق بکارگیری عینی و منظم قواعد

مقوله‌بندی به اطلاعاتی که می‌توانند خلاصه و با هم مقایسه شوند، تغییر شکل می‌یابد (کاپلان، و دیگران، به نقل از هولستی، ۱۳۷۳). تحلیل محتوا به دو بخش تحلیل محتوای کمی و تحلیل محتوای کیفی تقسیم می‌شود. تحلیل محتوای کمی شامل تعیین وجود و فراوانی واژگان یا موضوعات خاص در یک سند یا مرجع است. اما تحلیل محتوای کیفی نیازمند مطالعه و استنباط، کدگذاری یا مقوله‌بندی محتوا و استخراج نتایج است (هومن، ۱۳۸۵). در این پژوهش در بخش کمی، آمار فرم‌های نقد و بررسی، یادداشت‌های انتقادی، مقاله‌های نقد، نقدنامه‌ها، نشست‌ها و همایش‌های نقد از طریق بررسی اسناد و مستندات منعکس شده در منابع و پایگاه‌های اطلاعاتی مختلف استخراج و مورد مقایسه قرار گرفت.

- سؤالات دوم الی آخر: در این اهداف/سؤالات به دلیل کیفی بودن ماهیت داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز، از روش پژوهش کیفی عام (general qualitative research) استفاده شد. پژوهش کیفی عبارت است از مجموعه فعالیت‌هایی چون مشاهده، مصاحبه و شرکت گسترده در فعالیت‌های پژوهشی که هرکدام به نحوی محقق را در کسب اطلاعات دست اول، درباره موضوع مورد تحقیق یاری می‌دهند. بدین ترتیب، از اطلاعات جمع‌آوری شده، توصیف‌های تحلیلی، ادراکی و طبقه‌بندی شده حاصل می‌شود (دلور، ۱۳۸۵). هر نوع پژوهشی که یافته‌هایی را به دست می‌دهد که با شیوه‌هایی غیر از روش‌های آماری یا هرگونه کمی کردن کسب شده‌اند. شیوه مذکور ممکن است به تحقیق درباره زندگی افراد، شرح حال‌ها، رفتارها و همچنین درباره‌ی کارکرد سازمانی، جنبش‌های اجتماعی یا روابط بین‌الملل معطوف باشد (استراس و کوربین، ۱۳۸۵). پژوهش کیفی انواع مختلفی دارد که برخی از آنها مانند نظریه‌مبنایی، مردم‌نگاری یا قوم‌نگاری، پدیدارشناسی، وقایع زندگی یا تحقیق زندگی‌نامه‌ای، تحلیل مکالمات یا گفتمان، تأویل‌شناسی یا هرمنوتیک، کردارشناسی، نشانه‌شناسی، جامعه‌سنجی مشهورتر و ویژه‌تر هستند (رحمان‌زاده، ۱۳۹۳). اما تعدادی از شکل‌های آن عمومی هستند (دلور، ۱۳۸۹) و در آنها Creswell (۲۰۱۳) فعالیت‌های سازمان‌دهی و آمادگی داده‌ها، ایجاد کدها با استفاده از اطلاعات و داده‌ها، تهیه و توصیف، بیان یافته‌ها و تفسیر یافته‌ها را به‌عنوان پنج مرحله تحلیل داده‌های کیفی معرفی می‌کند.

متناسب با مطالب فوق، در این پژوهش برای انجام پژوهش در سؤال اول، ابتدا، مراکز و موسسات، نشریات یا سازمان‌هایی که به نقد و بررسی متون و کتب دانشگاهی می‌پرداختند شناسایی شدند. سپس آمار بروندهای محسوس و ملموس آنها در دوره زمانی ۱۳۹۰ الی ۱۳۹۶ استخراج و با استفاده از توصیف و استنباط آماری تحلیل شد. در سؤالات دوم تا ششم کیفی نیز از پرسشنامه بازپاسخ و مصاحبه‌های چاپ شده در کتاب بازخوانش شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی با رویکرد مدیریت دانش استفاده شد. سپس محتوای پرسشنامه و مصاحبه‌ها سازماندهی شده و در نرم‌افزار مکس کیودی‌ای بارگذاری شد. در گام بعد این داده‌ها از طریق مقوله‌بندی و کدگذاری مورد بررسی قرار گرفت و پاسخ‌های هر سؤال در سه بعد نقاط قوت، نقاط ضعف و راهکارها ارائه شد.

جامعه آماری این پژوهش دارای دو بخش نقدهای انجام شده و صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران بود. در بخش نقدهای انجام شده، کلیه مراکز و موسسات، نشریات، سازمان‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی شامل شورای بررسی متون، نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ایراندک (سازمان اسناد و مدارک علمی ایران)، کتاب ماه، فصلنامه نقد، سایت وینش، سایت معرفی و نقد کتاب تهران و نشریه پژوهش و نگارش کتاب دانشگاهی (سازمان سمت) که به نقد و بررسی متون و کتب دانشگاهی می‌پرداختند، و همچنین در بخش صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران نیز کلیه اعضای شورای بررسی متون، اعضای گروه‌های ۱۷ گانه شورا و همچنین داوران این شورا (حدود ۱۵۰۰ نفر) به عنوان جامعه پژوهش انتخاب شدند. متناسب با جامعه پژوهش، در بخش نقدهای انجام شده، حداکثر ممکن مراکز و موسسات، نشریات، سازمان‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی و همچنین مقالات و کتابهای نقد شده، نشست‌ها، همایش و کرسی‌ها و غیره برگزار شده به عنوان نمونه انتخاب شدند و نمونه‌گیری انجام نشد. در بخش صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران نیز تعداد ۲۴ نفر از رؤسا، اعضای و داوران گروه‌های ۱۷ گانه شورای بررسی متون و همچنین ۱۰ مصاحبه‌درج شده در کتاب بازخوانش شورا به روش هدفمند گلوله برفی، تا رسیدن به اشباع نظری، به عنوان نمونه انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات پژوهش از سه ابزار الف) چک‌لیست بررسی اسنادی نقدهای انجام شده، ب) پرسشنامه بازپاسخ صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران و ج) سیاهه یادداشت‌برداری از مصاحبه‌های درج شده در کتاب بازخوانش شورا استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش در بخش داده‌های کمی از توصیف آماری آنها براساس جداول توزیع فراوانی، و استنباط آماری آنها براساس آزمون‌های کای اسکوئر، و دوجمله‌ای

با استفاده از نرم افزار SPSS انجام شد. در بخش داده‌های کیفی نیز از مقوله‌بندی و کدگذاری اطلاعات با استفاده از نرم افزار MaxQDA استفاده شد.

۳. یافته‌های پژوهش

متناسب با سؤالات پژوهش، یافته‌های این پژوهش به شرح زیر است:
 سؤال اول پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب رشد نقد متون درسی و کمک درسی دانشگاه‌ها شده است؟
 وضعیت نقدهای انجام شده در شورای بررسی متون و دیگر نمونه‌های پژوهش به جدول شرح زیر است:

مرکز/نشریه/ سازمان	شورای بررسی متون	نشریه سمت	نهاد کتابخانه‌ها	ایرانداک	کتاب ماه فصلنامه نقد		سایت وینش تهران		سایت کتاب تهران	نوع	استنباط آماري		
					درصد	فراوانی	درصد	فراوانی			درصد	فراوانی	معنی داری
فرم نقد	۱۱۹۲	۱۰۰	-	-	-	-	-	-	-	۱۱۹۲	-	-	-
یادداشت انتقادی	۹۰۶	۹۴.۶۷	-	-	-	-	-	-	-	۹۵۷	<	۰.۰۵	$X^2=1122.38$
مقاله نقد	۶۹۰	۶۳.۴	-	-	-	-	-	-	-	۱۰۸۱	<	۰.۰۵	$X^2=122.36$
جمع	۲۷۷۸	۸۶.۱	-	-	-	-	-	-	-	۳۳۳۷	<	۰.۰۵	$X^2=122.87$
نقد نظریه/کتاب جهانی	۷۲۰	۷۹.۶	-	-	-	-	-	-	-	۸۹۵	-	۰.۰۵	دو جلدی

مركز/نشریه/ سازمان	شورای بررسی متون		نشریه سمت		نهاد کتابخانه‌ها		ایرانداک		کتاب ماه فصلنامه نقد		سایت وینش تهران		سایت کتاب تهران		جمع	استنباط آماري
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد		
نشست نقد آثار و آراء و نظریه- های علمی	۸۲	۱۰۰	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۸۲	
نشست‌های نقد کتاب با حضور مؤلف و ناقد	۱۲۴	۷۸	-	-	۲۷	۱۷	۸	۵	-	-	-	-	-	-	۱۵۹	۰.۰۵ $\chi^2=1470.8$
همایش نقد	۲	۱۰۰	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲	
نقدنامه	۹۰	۱۰۰	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۹۰	
	۶۵۹۴	۸۵۹۲	۱۸	-	-	-	۸	-	۵۵۵	۴۴	۷	-	-	-	۷۷۰۲	

براساس نتایج جدول فوق:

- یادداشت انتقادی در شورای بررسی متون و دو وبسایت وینش و معرفی و نقد کتاب تهران استفاده شده است. از مجموع ۹۵۷ یادداشت انتقادی، ۹۰۶ مورد (۹۴.۶۷٪) در شورای بررسی متون، ۴۴ مورد (۴.۶۰٪) در وبسایت وینش و ۷ مورد (۰.۷۳٪) در وبسایت معرفی و نقد کتاب تهران تدوین شده است.
- مقاله نقد کتاب از مهمترین برون‌دادهای آن است که در شورای بررسی متون، فصلنامه نقد کتاب (کتاب ماه سابق) و نشریه علمی-پژوهشی پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی (سخن سمت سابق) منتشر شده‌اند. از مجموع ۱۰۸۸ مقاله نقد، سهم شورای بررسی متون برابر با ۶۹۰ مقاله (۶۳.۷٪)، سهم فصلنامه نقد کتاب برابر با ۳۸۰ مقاله (۳۵٪) و سهم نشریه سمت برابر با ۱۸ مقاله (۱.۶٪) بوده است.
- نقد نظریه/کتاب جهانی نیز در شورای بررسی متون و فصلنامه نقد کتاب (کتاب ماه سابق) مدنظر قرار گرفته است. در شورای بررسی متون تعداد ۷۲۰ نظریه/کتاب جهانی نقد شده است و در فصلنامه نقد کتاب تعداد ۱۷۵ کتاب ترجمه شده (۱۹.۶٪) مدنظر قرار گرفته است.

- نشست نقد کتاب با حضور مؤلف و ناقد(ان) در شورای بررسی متون، نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور و سازمان اسناد و مدارک علمی ایران (ایرانداک) برگزار شده است که سهم شورای بررسی متون برابر با ۱۲۴ نشست (۷۸٪)، سهم نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور ۲۷ نشست (۱۷٪) و سهم سازمان اسناد و مدارک علمی ایران (ایرانداک) برابر با ۸ نشست (۵٪) بوده است
- سایر پرونده‌های ملموس نقد کتاب شامل فرم نقد کتاب، نشست نقد آثار و آراء و نظریه‌های علمی، همایش نقد و نقدنامه فقط در شورای بررسی متون استفاده شده است و سایر مراکز و مراجع نقد چنین بروندادی نداشتند.
- همچنین یافته‌های آزمون‌های استنباطی نشان می‌دهد که در تمامی متغیرهای (بروندادهای ملموس) قابل آزمون فرض، تفاوت بین سطوح متغیرها از نظر آماری معنی‌دار است. بنابراین با ۹۵٪ اطمینان می‌توان گفت که شورای بررسی متون در متغیرهای یادداشت انتقادی متون، مقاله نقدکتاب، نقد نظریه/کتاب جهانی و نشست نقد کتاب با حضور مؤلف و ناقد(ان) به طور معنی‌داری از سایر مراکز دارای فعالیت مشابه بالاتر بوده است.

سؤال دوم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی شده است؟

براساس پاسخ‌های بدست آمده از پرسشنامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- اکثر پاسخگویان (۷۸٪) معتقد بودند عملکرد شورا در زمینه رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی مثبت بوده است.
- مهمترین دستاوردهای شورای بررسی متون در بخش رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی شامل شکل‌گیری اجتماعی از استادان و خردمندان علوم انسانی کشور در قالب اعضای گروه‌های شورای بررسی متون و شبکه ملی داوران، ارتباط گسترده با دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور و اعضای هیات‌علمی آنها به روشهای متنوع از قبیل نشست‌های مشترک، برگزاری جلسات در دانشگاه‌ها، برگزاری کارگاه‌های تخصصی نقد، ویدئوکنفرانس و غیره، پوشش کامل رشته‌های علوم انسانی، تعیین سازوکارها و فرآیندهای نقد کتاب دانشگاهی، نقد و بررسی ساختاری و علمی و محتوایی بخش قابل توجهی از متون، آثار و کتابهای دانشگاهی، پرهیز از اظهارنظرهای ممیزی گونه، ارائه نتایج نقد به روشهای متنوع مانند نقدنامه چاپی و

برخط، ویژه‌نامه تخصصی، ویژه‌نامه علمی-پژوهشی، همایش‌های ملی نقد، کمک به شکل‌گیری نگاه علمی و تخصص محوری به نقد و توجه به نقد متون غیردرسی در کنار متون درسی در سال‌های اخیر در نظر گرفت. مجموع فعالیت‌های فوق سبب شده است استادان، مؤلفان و مترجمان از وجود نهادی تخصصی در زمینه نقد کتابهای دانشگاهی آگاه شده و در آثار خود وسواس و دقت بیشتری به خرج دهند، از طرفی دیگر، ذهنیت منفی رایج نسبت به نقد که بیشتر در قالب غرض‌ورزی‌های شخصی و امری کوبنده تلقی می‌شود تعدیل و بهبود یابد و درکل مرجعیت علمی نقد کتابهای درسی دانشگاهی توسط شورای بررسی متون توسط دانشگاه‌ها و ناشران و مراکز علمی موردپذیرش قرار گیرد.

- مهمترین ضعف شورای بررسی متون در بخش رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی عبارتند از: تکیه بر نقد متون و کتب به شیوه مکتوب، کم بودن آمار خروجی‌ها نسبت به فعالیت‌های انجام شده، ضعف کیفی نقدها، عدم ارائه ایده‌های بدیل، نقش کم‌رنگ اعضاء گروه‌های ۱۷گانه در برقراری ارتباط سازنده‌تر و قوی‌تر شورا و دانشگاه‌ها، پایین بودن توان رقابت منشورات شورای بررسی متون نسبت به آثار منتشره بخش خصوصی، تأثیرپذیری سیاسی شورا، کندی انتشار نتایج نقد و بررسی متون و کتابها به دلیل سنتی بودن فعالیت‌ها، کم‌رنگ بودن انتشار و انعکاس نتایج در سطح دانشگاه‌ها و استادان و دانشجویان، شکل‌نگرفتن ارتباطی قوی بین شورا و انجمن‌های علمی، ناشران دانشگاهی و سایر مخاطبان آن و عدم آگاهی بخش قابل توجهی از اهالی علوم انسانی از شورا و فلسفه وجدی آن، ارتباط ضعیف شورای بررسی متون با مراکز تصمیم‌گیری در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، بویژه شورای برنامه‌ریزی، ارتباط ضعیف گروه‌ها با مراکز حوزوی و اندیشه‌ای غیردانشگاهی، عدم توانایی در جذب فراگیر نخبگان، عدم دستیابی به یک الگوی نظری جامع در نقد کتب و پایین بودن ضمانت اجرایی نقدها و تصمیمات شورا.

- برای بهبود و ارتقاء عملکرد شورای بررسی متون در زمینه رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی پیشنهاد شد اشخاص بلندپایه مملکت در جریان فعالیت شورا قرار گیرند، شورا منسجم شود تا وزیر و یا نماینده وزیر در شورا حضور دائمی داشته باشند، شورا به عنوان یک سیاست علمی و یا یک مرکز و نهاد راهبردی و سیاست‌گذاری علمی معرفی شود، شورا در اسلامی شدن دانشگاه‌ها سهیم شود، شورا

به عنوان مرجع نقد کتب و متون دانشگاهی در این زمینه بیش‌تر از وضع فعلی در بدنه دانشگاه‌ها ظهور و بروز داشته باشد، با سرمایه‌گذاری‌های لازم، در سطح ملی به جایگاه شایسته خود برسد، جلسات نقد به صورت عمومی به ویژه با حضور نویسندگان، ناشران و پژوهشگران مرتبط برگزار شود تا به عمومی‌تر و تأثیرپذیرتر شدن اهداف شورا در این زمینه کمک نماید، زمینه‌های ارتباط شورای بررسی متون با شورای تحول در علوم انسانی و همچنین رؤسای دانشگاه‌ها مهیا شود، با بازنگری در نحوه ارزشیابی و نقد کتب می‌توان، به صورت علمی و عملی موفق‌تر نسبت به گذشته عمل کرد.

سؤال سوم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تاچه حد سبب توسعه فرهنگ نقد در جامعه علمی شده است؟

براساس پاسخ‌های بدست آمده از پرسشنامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- اکثر پاسخگویان (۶۲.۵٪) عقیده داشتند عملکرد شورای بررسی متون در توسعه فرهنگ نقد در جامعه علمی مناسب بوده است.

- مهمترین دستاوردهای شورای بررسی متون در بخش توسعه فرهنگ نقد عبارت بود از: مهیا کردن مجمعی برای گردهم‌آمدن و طرح دیدگاه‌های صاحبان اندیشه و نقد آنها، ایجاد نهادی که بی‌توجه به خواست یا تمایل صاحبان تألیف و ترجمه، آثار نشریافته را در بوته ارزیابی و نقد می‌نهد، بنابراین در آثار و کتابهای خود دقت بیشتری می‌کنند، و همچنین کمک به تغییر برداشت از نقد به عنوان امری مخرب به امری سازنده و مناسب، فراگیر شدن نقدکردن و نقدپذیری و پیوند نسلی میان استادان مختلف در دوره‌های سنی گوناگون و تربیت افرادی برای همگرایی تعامل و گفت‌وگومندی.

- مهمترین ضعف شورای بررسی متون در بخش توسعه فرهنگ نقد شامل عدم‌آشنایی دانشگاه‌ها با شورای بررسی متون و عدم استقبال برخی از استادان دانشگاه‌ها از نقد به دلایل متعدد و در نتیجه ترویج فرهنگ نقد توسط شورای بررسی متون در آن بخش از جامعه دانشگاهی دارای ارتباط کاری با شورا و نه همه جامعه دانشگاهی بود.

- برای بهبود و ارتقاء عملکرد شورای بررسی متون در زمینه توسعه فرهنگ نقد پیشنهاد شد شورا نسبت به تقویت شبکه‌نخبگانی با انجمن‌های علمی سرآمد،

گسترش دامنه فعالیت‌های شورا تا شهرستان‌های دوردست، توجه بیشتر به به دانشگاه‌ها و دیپارتمان‌ها و شهرستان‌های دور، دریافت بازخوردها از ناشران و نویسندگان آثار، بهره‌گیری از استادان و نقادان متخصص و پیگیری انعکاس نتایج داوری‌ها در نسخه جدید کتابها اقدام نماید، نقش راهبردی و مدیریتی شورا تقویت شود، ارتباطات شورا با گروه‌های مختلف دست‌اندرکار شامل مؤلفان، ناشران، استفاده‌کننده، دانشجویان، استادان، شبکه ناقدان بیرون از شورا و غیره تقویت و از تجربیات آنها در جهت اهداف شورا استفاده شود.

سؤال چهارم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب تقویت جایگاه علوم انسانی شده است؟

براساس پاسخ‌های بدست آمده از پرسشنامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- اکثر پاسخگویان (۷۳٪) عقیده داشتند عملکرد شورای بررسی متون در تقویت جایگاه علوم انسانی مناسب بوده است.

- مهمترین دستاوردهای شورای بررسی متون در بخش تقویت جایگاه علوم انسانی شامل شکل‌گیری گفتمان نقد علوم انسانی، راهبردی نشان دادن نقش محققین علوم انسانی در کشور، پرداختن به موضوعات روز جامعه نظیر اقتصاد مقاومتی و نقد و بررسی آثار منتشره در زمینه الگوی اسلامی و ایرانی پیشرفت، ارائه زمینه‌هایی بهتر برای ارزیابی علوم انسانی، سازماندهی نامتمرکز و شبکه‌ای از نیروهای علاقه‌مند به نقد و تولید آثار علمی حوزه علوم انسانی، نقد کتب و آثار اندیشمندان و متفکران حوزه علوم انسانی، گسترش نشریات نقد، ایجاد ردیف نقد برای ارتقاء استادان و استقبال داوران از نقد متون بوده است.

- مهمترین ضعف شورای بررسی متون در بخش تقویت جایگاه علوم انسانی عدم ارائه برنامه راهبردی خاص برای حل مسائل علوم انسانی مانند نگاه اقتصادی به علوم انسانی بوده است

- برای بهبود و ارتقاء عملکرد شورای بررسی متون در زمینه تقویت جایگاه علوم انسانی پیشنهاد شد شورا به عنوان یک سیاست‌گذار علمی و یا یک مرکز و نهاد راهبردی معرفی شود، درباره رسالت و اهداف شورا به جامعه نخبگانی کشور اطلاع‌رسانی و آگاهی بخشی شود، به کرسی‌های نظریه‌پردازی و کرسی‌های نقد توجه بیشتری شود، فعالیت‌های هر یک از کارگروه‌ها تخصصی‌تر شود، پایگاه

مخاطبان نقد طراحی شود، تفاهم‌نامه با انجمن‌های علمی انعقاد شود، برگزاری نقد و بررسی کتاب با مراکز دانشگاهی و انجمن‌های علمی مختلف جلسات شود، ارتباط با وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تقویت شود، به تولید کتاب توجه و بر برون‌داد تمرکز شود، برنامه‌ها به مناطق و استان‌های مختلف کشور گسترش یابد، و در جلسات مختلف با مسئولین وزارت علوم نشست‌هایی برگزار شود.

سؤال پنجم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، پیشنهاد تاسیس دروس و دوره‌های جدید علوم انسانی شده است؟

بر اساس پاسخ‌های بدست آمده از پرسشنامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- اکثر پاسخگویان (۶۲.۵٪) عقیده داشتند عملکرد شورای بررسی متون در اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، پیشنهاد تاسیس دروس و دوره‌های جدید علوم انسانی مناسب نبوده است.

- مهمترین دستاوردهای شورای بررسی متون در بخش در اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، پیشنهاد تاسیس دروس و دوره‌های جدید علوم انسانی عبارت بود از: موافقت شورای عالی انقلاب فرهنگی و وزارت علوم به تدوین سرفصل‌های جدید تحت تاثیر گزارش‌های انتقادی شورا نسبت به ناکارآمدی متون، توجه به سرفصل‌نویسی در شورا در دوره‌هایی و مشارکت جدی معدود گروه‌هایی در این امر.

- مهمترین ضعف شورای بررسی متون در این بخش عدم تأثیرگذاری آن در تدوین سرفصل‌ها به دلایل زیر بود: پیش‌نرفتن برنامه اولیه شورا برای بازنگری سرفصل‌ها و کنار گذاشته شدن آن از بازنگری سرفصل‌ها کنار و واگذاری این وظیفه به شورای تحول علوم انسانی، ارتباط ضعیف شورای بررسی متون با کمیته برنامه ریزی وزارت علوم و عدم پیگیری این امر و نبودن مکانیسمی روشن در شورا برای عملیاتی سازی نتایج نقدها در برنامه‌های آموزشی و تدوین سرفصل‌ها.

- برای بهبود و ارتقاء عملکرد شورای بررسی متون در این زمینه پیشنهاد شد شورا ارتباط سازنده و مفید با سازمان‌های ذیربط و کمیته برنامه‌ریزی و سایر بخش‌های وزارت علوم برقرار نماید، تألیف و تصنیف کتاب‌های اصیل و طراز اول در صدر

فعالیت‌های شورا قرار گیرد و شورا مشارکتی فعال در تدوین سرفصل‌های رشته‌ها در دانشگاه‌ها داشته باشد.

سؤال ششم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تاچه‌حد سبب ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی در بخش‌های متون درسی، نشریات علمی و پژوهشی و روش‌های تدریس شده است؟

براساس پاسخ‌های بدست آمده از پرسشنامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- اکثر پاسخگویان (۶۹٪) معتقد بودند شورای بررسی متون عملکرد مناسبی در ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی در بخش‌های متون درسی، نشریات علمی و پژوهشی داشته است.

- مهمترین دستاوردهای شورای بررسی متون در بخش ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی شامل پورتال جامع علوم انسانی کشور، شبکه‌نخبگانی علوم انسانی، بانک نقدنامه‌ها، و ماهنامه علمی-پژوهشی پژوهشنامه انتقادی متون است.

- مهمترین ضعف شورای بررسی متون در ایجاد بانک اطلاعاتی علوم انسانی در بخش روش‌های تدریس بوده است. همچنین انتشار دیر نتایج نقدها از دیگر کاستی‌های این بخش است.

- برای بهبود و ارتقاء عملکرد شورا در بخش ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی پیشنهاد شد سایت شورا دائماً به روزرسانی و به یک بانک اطلاعاتی مناسب در این زمینه تبدیل شود. انعقاد تفاهم‌نامه‌هایی بین شورا و سایر نشریات علمی و پژوهشی برای انتشار مقاله‌های نقد کتب در آنها نیز می‌تواند مفید باشد.

۴. نتیجه‌گیری

یکی از موضوعات بسیار مهم در جوامع مختلف، رشد و توسعه جامعه در ابعاد مختلف به طور اعم و در بعد علمی به طور اخص است. یکی از مهمترین فعالیت‌ها یا رخدادهای تقویت‌کننده توسعه علمی در هر کشوری، شکل‌گیری و تقویت فرهنگ نقد یا گفتمان انتقادی است. یکی از این اقدامات، تأسیس مراکز علمی مختلف با رسالت گسترش نقادی آموزشی و علمی و فعالیت آنها در این راستاست. شورای بررسی متون و کتاب علوم انسانی در کشور نیز دقیقاً با همین رسالت و هدف تأسیس شده است و امروزه بیش از دو

دهه از فعالیت آن می‌گذرد و تاکنون اقدامات و فعالیت‌های مختلفی برای شکل‌گیری و ترویج فرهنگ نقد در نظام دانشگاهی کشور انجام داده است، اما اینکه این فعالیت‌ها تا چه حد اثربخش بوده‌اند؟ محاسن و معایب این شورا کدامند؟ و برای بهبود و ارتقاء عملکرد این شورا چه راهکارهایی می‌توان اندیشید؟ سؤالاتی بودند که سبب شکل‌گیری این پژوهش شد.

براساس یافته‌های این پژوهش، شورای بررسی متون در ۵ معیار از ۶ معیار ارزشیابی عملکرد خود، نمره قابل قبولی دریافت کرده و عملکرد مثبتی داشته است. در معیاری هم که نمره قابل قبول نداشته، به همکاری و مشارکت نگرفتن شورا از سوی مراکز بازنگاری سرفصل‌ها عامل اصلی بوده است.

شورای بررسی متون در اکثر معیارهای ارزشیابی عملکرد خود، از محاسن و مزایای قابل توجهی برخوردار بوده است. البته کاستی‌ها و ضعف‌هایی نیز در انجام رسالت و وظایف شورا وجود دارد که برای رفع این کاستی‌ها و بهبود و ارتقاء جایگاه شورای بررسی متون راهکارهای مختلفی ارائه شد.

بررسی و مقایسه یافته‌های این پژوهش با معدود پژوهش‌های مشابه از همسویی یافته‌های این پژوهش با پژوهش‌های قبلی حکایت دارد. به بیانی دیگر، حسینی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای به آسیب‌شناسی داوران شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی پرداخته و مهمترین آسیب‌های نقد کتب علوم انسانی در شورای مذکور را شامل ناکامل بودن جامعیت گروه‌ها؛ عدم شناسایی استادان توانمند در سطح کشور و نقص در حلقه داوران عنوان کرده است که یافته‌های این پژوهش در بخش‌های مربوطه، همسو با یافته‌های این مقاله است. همچنین موانع ذکر شده در این پژوهش برای توسعه فرهنگ نقد در جامعه عملی با یافته‌های ابوالقاسمی (۱۳۹۱) در بخش موانع رشدیافتگی اخلاق فرهنگ نقد و نقد فرهنگی در جامعه ایران و فاضلی (۱۳۸۴) مبنی بر دلایل رشدنیافتگی فرهنگ نقد در اجتماعات علمی ایران همخوانی دارد. پیشنهادها و راهکارهای ارائه شده برای بهبود و ارتقاء وضعیت شورای بررسی متون در هر یک از معیارها نیز با یافته‌های فاضلی (۱۳۸۶) مبنی بر شرایط لازمه توسعه نقد و نقادی در اجتماعات علمی در ایران تناسب و همخوانی دارد.

بنابراین با تعمق در یافته‌های این پژوهش و همسویی یافته‌های آن به پیشینه پژوهشی می‌توان استدلال کرد که شورای بررسی متون در انجام رسالت خود موفق بوده است. برای بهبود عملکرد این شورا پیشنهاد می‌شود شورای بررسی متون دامنه اعضای خود را از

استادان و صاحب‌نظران رشته‌های دانشگاهی فراتر برده و نمایندگانی از شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، شورای تحول، رؤسای دانشگاه‌ها، ناشران، مؤلفان، استفاده‌کنندگان، دانشجویان، شبکه ناقدان بیرون از شورا و غیره به عضویت در شورا و گروه‌های مختلف آن در آیند تا جایگاه این شورا به عنوان مرجع نقد علمی در کشور تقویت شود. علاوه بر آن، انتشار به موقع نتایج نقدها در شورای بررسی متون با بهره‌گیری از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی می‌تواند سبب تقویت جایگاه این شورا شود.

کتاب‌نامه

- ابوالقاسمی محمدجواد. (۱۳۹۱). «اخلاق نقد فرهنگی و فرهنگ نقد اخلاقی». اخلاق زیستی: بهار، دوره ۲، شماره ۳، صص ۱۵۷-۱۹۱
- ارشاد، فرهنگ. (۱۳۸۶). «جایگاه نقد در آموزش علوم اجتماعی: بستری برای توسعه علمی فرهنگی». نامه علوم انسانی، زمستان ۸۶ و بهار ۸۷، صص ۷-۳۳
- استافل بیم، دانیل. (۲۰۰۷). درآمدی بر الگوهای ارزشیابی، ترجمه: یادگارزاده، بهرامی، پرنده، انتشارات یادواره کتاب
- استراس، آنسلم؛ کوربین، جولیت. (۱۳۸۵). اصول روش تحقیق کیفی، ترجمه بیوک محمدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی،
- بازرگان، عباس (۱۳۹۳)، ارزش‌یابی آموزشی، تهران: سمت
- حسینی، سید حسین (۱۳۹۶). «آسیب‌شناسی نقد علوم انسانی (نمونه مورد مطالعه: داوران شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی)»، پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی سال هفدهم خرداد و تیر ۱۳۹۶ شماره ۲ (پیاپی ۴۵).
- حسینی، سید حسین. (۱۳۹۳). برنامه‌ها، اهداف و رویکردهای شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی. تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- حسینی، سیدمحمدحسین و کشاورز، سوسن. (۱۳۹۶). «نهادینه‌سازی فرهنگ نقد در جامعه علمی با کدام پارادایم یا بنیان علمی: مدرنیسم، پست‌مدرنیسم، یا آشوب-پیچیدگی؟». پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفدهم، شماره هفتم، دی ۱۳۹۶ صص ۲۹-۵۳
- دلور، علی. (۱۳۸۵). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: رشد
- دلور، علی. (۱۳۸۹). «روش شناسی کیفی». راهبرد بهار ۱۳۸۹ شماره ۵۴، صص ۳۰۷-۳۲۹
- رحمانزاده، مهدی. (۱۳۹۳). «تحقیق کیفی». پژوهش. http://pajoohe.ir-Qualitative-Research_a-35095.aspx

ارزشیابی عملکرد شورای بررسی متون در توسعه ... (حسین مقبسه و دیگران) ۴۳۱

فاضلی، نعمت الله. (۱۳۸۴). کالبد شکافی و آسیب شناسی نقادی در اجتماعات علمی ایران. کتاب ماه، شماره ۹۴ و ۹۵، صص ۱۸-۲۵

فاضلی، نعمت الله. (۱۳۸۶). «فرهنگ نقد و نقادی». آیین، شماره ۱۰، صص ۴۷-۵۳
کیامنش، علیرضا. (۱۳۸۸). «روشهای پژوهش ترکیبی»، تهران، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، پژوهشنامه آموزشی، شماره ۱۶، آذر ۱۳۸۸

هولستی، ال.ار (۱۳۷۳) تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه نادر سالارزاده امیری، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

هومن، حیدرعلی (۱۳۸۵) راهنمای عملی پژوهش کیفی، تهران، سمت

Brown, A. D., & Starkey, K. (2003). "Organizational identity and learning: A psychodynamic perspective". *Academy of management review*, 25(1), 102-120.

Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.

Popper, K. (2005). *The logic of scientific discovery*. Routledge.

Popper, K. R. (1970). *Normal science and its dangers* (pp. 57-58). Cambridge University Press.

Raffnsøe, S. (2010). *The Obligation of Self-Management: The Social Bonds of Freedom*. I Villum Foundation and Velux foundation, The annual Report.

Tashakkori, A., and C. Teddlie (1998). *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Tashakkori, A., & Teddlie, C. (Eds.). (2010). *Sage handbook of mixed methods in social & behavioral research*. sage.